FRANSUZ VA BRITAN ORIENTALISTIK SAN'ATIDA USMONLI AYOLI OBRAZINING QIYOSIY TAHLILI

Muallif: Maftuna Bobomurodova

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti tadqiqotchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu tezisda XIX asr fransuz va britan orientalistik tasviriy san'atida Usmonli ayoli obrazining shakllanishi, ideallashtirilishi va siyosiy ma'noga ega bo'lishi qiyosiy usulda tahlil qilinadi. Tadqiqot Edvard Saidning "Orientalizm" (1978) asari va undan keyingi postkolonial nazariy yondashuvlarga tayanadi. Fransuz rassomlari (Ingr, Delakrua, Jerom) va britan rassomlari (Jon Frederik Lyuis, Frederik Leyton) asarlari misolida ayol tanasi, harem, hammom va bozor sahnalarining ikki milliy maktabda qanday turlicha, lekin umumiy ramziy mantiq asosida talqin qilinganligi ko'rsatiladi. Ishda Usmonli ayolining real hayoti va tasviriy "Sharq ayoli" mifi o'rtasidagi farq aniqlanadi.

Kalit so'zlar: orientalizm, Usmonli ayoli, harem, hammom, odalisk, fransuz rasm maktabi, britan rasm maktabi, postkolonial tanqid, tasviriy san'at.

KIRISH

XIX asr Yevropa tasviriy san'atida Sharq mavzusi alohida o'rin egallaydi. Usmon imperiyasi, Misr va Levant hududlari Yevropa rassomlari uchun ekzotik, sirli va erotik ma'noga ega makon sifatida talqin qilingan. Bu jarayon tarixda "orientalizm" nomi bilan mashhur bo'lib, asosan ayol obrazi orqali ifodalangan. Harem, hammom, odalisk, bozordagi cho'ri va yopiq xonadondagi ayol siymosi Yevropa tasavvuridagi Sharqning eng ko'p tasvirlangan ramzlariga aylandi.

Tezisning dolzarbligi shundaki, orientalistik tasvirlar uzoq vaqt davomida tarixiy haqiqat sifatida qabul qilinib kelgan. Holbuki, bu tasvirlar ko'pincha rassomning xayoliy qurilmasi, Yevropa jamoatchiligining kutilmalari va imperiya

siyosatining mahsulidir. Shu sababli Usmonli ayoli obrazini tahlil qilish nafaqat san’atshunoslik, balki tarixiy va madaniy o‘zlikni anglash nuqtai nazaridan ham muhimdir.

Tadqiqotning maqsadi fransuz va britan orientalistik tasviriy san’atida Usmonli ayoli obrazining qanday shakllanganligini, qaysi jihatlari o‘xshash va qaysilari farqli ekanligini aniqlash hamda ushbu tasvirlarning ijtimoiy-siyosiy ma’nosini ochib berishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: orientalizm nazariyasining asosiy tushunchalarini yoritish; fransuz va britan rasm maktablarida Sharq ayoli tasvirining tarixiy rivojini ko‘rsatish; tanlangan asarlarni ikonografik va kontekstual jihatdan tahlil qilish; ikki an’ananing qiyosiy xususiyatlarini belgilash.

ASOSIY QISM

1.1. Edvard Said va “Orientalizm” tushunchasi

Edvard Saidning 1978-yilda nashr etilgan “Orientalizm” asari Sharq haqidagi Yevropa bilimlari va tasvirlarini mustamlakachilik bilan bog‘liq bilim-hokimiyat tizimi sifatida tahlil qilgan. Said uchun orientalizm Sharqni tadqiq etish usuli emas, balki G‘arbning o‘zini Sharqdan ustun va oqilona deb tasavvur qilishiga xizmat qiluvchi diskursiv tizimdir. Shu ma’noda Sharq ayoli tasviri ham oddiy estetik mavzu emas, balki ushbu tizimning ajralmas qismidir.

Said ta’kidlaganidek, Sharq Yevropa tasavvurida bir jinsli, o‘zgarmas va “boshqa” sifatida qurilgan. Bu tasavvur rassomlarning tasvirlarida ham aks etadi: Usmonli ayoli xilma-xil ijtimoiy hayotga ega inson sifatida emas, balki passiv, sokin va erkak nigohi uchun mavjud bo‘lgan obyekt sifatida ko‘rsatiladi.

1.2. Gender va tasviriy san’at

Linda Nochlinning “Xayoliy Sharq” (1983) maqolasi orientalistik rasmda ayol tanasining ko‘rish obyekti sifatida qurilishini ko‘rsatgan. Nochlin orientalistik sahnalarda ko‘pincha rassom va tomoshabin erkak bo‘lishini, ayollar esa tomosha

qilinadigan, o‘z ichki hayotidan mahrum qilingan tasvir sifatida berilishini qayd etadi. Bu yondashuv Usmonli ayoli obrazini gender va hokimiyat munosabatlari kontekstida o‘rganish imkonini beradi.

Malek Allulaning “Mustamlakachi harem” (1986) kitobi esa fotografik orientalistik tasvirlarni tahlil qilib, haremni Yevropa erkak tasavvurining proyeksiyasi sifatida talqin qiladi. Garchi u asosan fotosuratga e’tibor qaratgan bo‘lsa-da, uning xulosalari rasm uchun ham to‘liq tatbiq etiladi.

1.3. Postkolonial tanqid va Usmonli ayoli

Reyna Lyuis (Reina Lewis) “Orientalizmni qayta ko‘rib chiqish” (2004) asarida Yevropa orientalistik madaniyatida Sharq ayollarining o‘zlari ham faol iste’molchi va talqin qiluvchi bo‘lganini ta’kidlaydi. Shuningdek, Meyda Yegenoğlu “Mustamlakachi fantaziyalar” (1998) asarida Sharq ayoli obrazi G‘arbning o‘z madaniy o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash vositasi ekanini ko‘rsatadi. Ushbu tadqiqotlar o‘zbek ilmiy muhitida ham dolzarb bo‘lib, Sharq ayoli haqidagi tasavvurlarni tanqidiy qayta ko‘rib chiqishga yordam beradi.

II BOB. FRANSUZ TASVIRIY SAN’ATIDA USMONLI AYOLI OBRAZI

2.1. Fransuz orientalizmining tarixiy ildizlari

Fransiya Usmonli imperiyasi bilan uzoq diplomatik va savdo aloqalariga ega bo‘lgan. Napoleon Bonapartning 1798–1801-yillardagi Misr yurishi Yevropa jamoatchiligida Sharqqa qiziqishni kuchaytirdi. Shu davrdan boshlab fransuz rassomlari Sharq mavzusiga tobora ko‘proq murojaat qila boshladilar.

Fransuz orientalizmining dastlabki yirik namunalari XVIII asr oxiri va XIX asr boshiga oid bo‘lib, Sharq kiyimlari, odatlari va sahnalari sayohatchilar hikoyalari asosida chizilgan. Bu davrda Sharq ayoli tasvirlari ko‘pincha sayohatnomalarda tasvirlangan hammom va harem tafsilotlariga tayangan.

2.2. Jan Ogyust Dominik Ingr: odalisk va “Turk hammomi”

Jan Ogyust Dominik Ingr (1780–1867) fransuz klassitsizmining yirik vakili bo‘lib, Sharq mavzusini bir necha asarlarida ishlagan. Uning “La Grande Odalisque” (1814) asari odalisk — haremdagi xizmatkor yoki sultonning cho‘risi obrazini ko‘rsatadi. Asar Luvrda saqlanadi. Ayol tanasi mukammal cho‘zilgan, teri silliq va yorug‘ berilgan, kompozitsiya esa Uyg‘onish davri Venera tasvirlarini eslatadi. Odalisk Sharq ayoli ekanligi ko‘rsatilsa-da, uning qiyofasi real Usmonli ayolidan ko‘ra Yevropa go‘zallik kanonlariga yaqinroqdir.

Ingrning “Le Bain turc” (“Turk hammomi”, 1862) asari hammom sahnasini tasvirlaydi. Kompozitsiya doiraviy bo‘lib, ko‘plab ayol tanalari bir-biriga yaqin joylashgan. Asar fransuz tomoshabini uchun yopiq, ichki va erotik dunyo taassurotini yaratadi. Hammom, Yevropa tasavvurida, ayollarning o‘zaro munosabatlari va jinsiy sirlar sohasi sifatida qabul qilingan. Shu sababli bu asar Usmonli ayolini ko‘rish va tomosha qilish obyekti sifatida mustahkamlaydi.

2.3. Ejen Delakrua: “Algirlik ayollar”

Ejen Delakrua (1798–1863) romantizm yo‘nalishining yetakchisi bo‘lib, uning “Les Femmes d’Alger dans leur appartement” (“Algirlik ayollar o‘z xonalarida”, 1834) asari Sharq ayoli tasvirining muhim namunasidir. Asar Shimoliy Afrikadagi Fransiya harbiy ekspeditsiyasi taassurotlari asosida yaratilgan. Rassom ayollarni sokin, rang-barang kiyimlarda va ichki xonada tasvirlaydi. Kompozitsiya ranglarning boyligi va yorug‘lik o‘yini bilan ajralib turadi.

Delakrua asari estetik jihatdan Ingr asarlaridan farq qilsa-da, mazmunan bir xil mantiqqa tayanadi: ayollar tashqi dunyodan ajratilgan, tomoshabin nigohiga ochiq bo‘lgan sirli makonda joylashgan. Delakruaning o‘zi haremga kirish imkoniga ega bo‘lmagani, uning tasvirlari esa xayol va kuzatuvga asoslangani ta’kidlanadi.

III BOB. BRITAN TASVIRIY SAN’ATIDA USMONLI AYOLI OBRAZI

3.1. Britaniyada Sharq mavzusining shakllanishi

Britaniya Usmonli imperiyasi bilan XVI asrdan boshlab savdo va diplomatik aloqalarga ega bo‘lgan. Lady Meri Uortli Montagyuning Istanbulga elchilik safari (1716–1718) davridagi xatlari Britaniya jamoatchiligida Usmonli ayollari haqidagi tasavvurni shakllantirishda muhim rol o‘ynagan. Montagyu hammom va ayollar hayoti haqida batafsil yozgan, biroq uning kuzatuvlari ham muallifning o‘z madaniy qarashlaridan xoli emas edi.

XIX asrda Britaniya rassomlari, xususan, Misr va Levant safarlaridan ilhomlangan asarlar yaratdilar. Bu asarlar fransuz tasvirlariga qaraganda ko‘proq sahna tafsilotlari, kundalik hayot ko‘rinishlari va etnografik aniqlikka intilishi bilan ajralib turadi.

3.2. Jon Frederik Lyuis: harem tasvirlari

Jon Frederik Lyuis (1805–1876) Misrda uzoq yillar yashagan va Sharq hayotini bevosita kuzatgan britan rassomi hisoblanadi. Uning “The Harem” nomli asarlari va boshqa harem sahnalari yopiq xonadon ichidagi kundalik hayotni batafsil ko‘rsatadi. Lyuis rasmlarida ayollar bezaklar, gilam va mevalar orasida, sokin va ko‘pincha ishtiyoqsiz holatda tasvirlanadi. Ushbu tafsilotlar tomoshabinga “haqiqiy Sharq” taassurotini beradi.

Biroq Lyuis asarlarining etnografik aniqligi ham tanqidiy o‘rganilishi kerak. Rassom kuzatgan sahnalar ko‘pincha Yevropa tomoshabini uchun tanlab va tahrir qilingan, kompozitsiya esa ideallashtirilgan. Shu sababli bu tasvirlar real hayotni emas, balki Yevropa ko‘z ostidagi Sharqni aks ettiradi.

3.3. Frederik Leyton: “Haremning nuri”

Frederik Leyton (1830–1896) viktoriya davri britan san’atining yirik namoyandasi bo‘lib, uning “Light of the Harem” (“Haremning nuri”, 1880) asari Sharq ayolini nafis va estetik jihatdan mukammal obraz sifatida ko‘rsatadi. Asarda ayol tomoshabin nigohidan biroz chetda, yorug‘lik va soyaning nozik o‘yinida tasvirlangan. Ranglar yumshoq, kompozitsiya esa klassik go‘zallik qonunlariga bo‘ysunadi.

Leyton asari fransuz tasvirlaridagi ochiq erotizmdan farq qiladi, ammo mohiyatan u ham Sharq ayolini tabiiy, sokin va erkak tomonidan boshqariladigan go‘zallik sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv britan orientalizmining “ehtiyotkor” va axloqiy jihatdan “ma’qul” ko‘rinishini ifodalaydi.

IV BOB. FRANSUZ VA BRITAN AN’ANALARINING QIYOSIY TAHLILI

4.1. O‘xshash jihatlar

Ikkala an’anada ham Usmonli ayoli tomoshabin nigohi uchun mavjud bo‘lgan obyekt sifatida tasvirlanadi.

Harem, hammom va bozor kabi makonlar Yevropa tasavvurida yopiq, sirli va ekzotik joylar sifatida qurilgan.

Ayol tanasi va kiyimi tasvirda estetik bezak sifatida ishlatiladi, uning individual ichki hayoti ko‘rsatilmaydi.

Ikkala an’anada ham Sharq Yevropaga nisbatan “boshqa” va ayrim jihatlarda orqada qolgan sifatida ko‘rsatiladi.

4.2. Farqli jihatlar

Fransuz tasvirlari ko‘proq erotik va hissiy ta’sirga yo‘naltirilgan, britan tasvirlari esa etnografik tafsilot va “ilmiy” aniqlikka intiladi.

Fransuz rassomlari (Ingr, Delakrua) harbiy va diplomatik aloqalar, shuningdek, Misr yurishi taassurotlariga tayangan; britan rassomlari ko‘proq shaxsiy sayohat va xonadon kuzatuvlariga tayangan.

Fransuz asarlarida ayol obrazi ochiqroq sensual, britan asarlarida esa ehtiyotkor, axloqan “me’yorli” ko‘rinishda beriladi.

Fransuz an’anasi akademik va romantik oqimlar ta’sirida bo‘lgan, britan an’anasi viktoriya davri axloqiy me’yorlari bilan bog‘liq bo‘lgan.

XULOSA

Ushbu tezisda XIX asr fransuz va britan orientalistik tasviriy san’atida Usmonli ayoli obrazining shakllanishi qiyosiy usulda tahlil qilindi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki,

Ingr, Delakrua va Jerom asarlari fransuz an’anasining erotik va ekzotik yo‘nalishini, Lyuis va Leyton asarlari esa britan an’anasining etnografik va axloqiy jihatdan ehtiyotkor yo‘nalishini aks ettiradi. Ikkala an’ana ham Said tomonidan tahlil qilingan orientalistik mantiqqa tayanadi.

Tadqiqot natijalari quyidagicha umumlashtiriladi: birinchidan, Usmonli ayoli obrazi Yevropa rassomlari tomonidan real hayotdan emas, balki G‘arb tasavvuri asosida yaratilgan; ikkinchidan, fransuz va britan an’analari turli uslubiy yo‘llar bilan bo‘lsa-da, bir xil ideologik vazifani bajargan; uchinchidan, bunday tasvirlarni tanqidiy o‘rganish Sharq va G‘arb madaniyatlari o‘rtasidagi tarixiy munosabatlarni to‘g‘ri tushunishga xizmat qiladi.

Tadqiqot cheklovlari shundan iboratki, u asosan rasm asarlariga tayangan va Usmonli ayollarining o‘z ovozi bo‘lgan manbalar (xotiralar, xatlar, ayollar yozuvlari) bilan keng ishlanmagan. Kelgusidagi tadqiqotlarda bu manbalarni jalb qilish, shuningdek, Usmonli rassomlarining o‘z tasvirlarini qiyosiy o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Said E. Orientalizm. — London: Routledge, 1978.
2. Nochlin L. The Imaginary Orient // Politics, 1983.
3. Alloula M. The Colonial Harem. — Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986.
4. Yegenoğlu M. Colonial Fantasies: Towards a Feminist Reading of Orientalism. — Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
5. Lewis R. Rethinking Orientalism: Women, Travel and the Ottoman Harem. — London: I.B. Tauris, 2004.
6. Montagu M. W. The Turkish Embassy Letters. — London, 1763 (nashr yili 1716–1718 xatlarga asoslangan).

7. Ingres J.-A.-D. La Grande Odalisque (1814), Le Bain turc (1862). — Parij: Luvr muzeyi.
8. Delacroix E. Les Femmes d'Alger dans leur appartement (1834). — Parij: Luvr muzeyi.